

ՀՏԴ՝ 93.94

ԵՐՎԱՆԴՈՒՆԻ ԹԱԳԱՎՈՐՆԵՐԻ ԹԱԳԱԴՐՄԱՆ
ՀՆԱՐԱՎՈՐ ՎԱՅՐԻ ՄԱՍԻՆ
Հուսինե Պետրոսյան

ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն

Բանալի բառեր՝ *Արմե-Շուբրիա, Անգեղտուն, Օլիբերիա, թագադրվել, հանգստարան, Երվանդունիներ, Արտաշիսյաններ, Ամպրոպի աստված, Արևի աստված, երկվորյակներ:*

Հոդվածում քննարկվել են Արմե-Շուբրիայի արքայատոհմի, Երվանդունիների և Արտաշիսյանների ազգակցական առնչությունները՝ կապված այդ արքայատոհմերի ներկայացուցիչների թագադրման վայրի հետ: Համադրելով Ստրաբոնի, Ապիանոսի հաղորդումները հայկական տեղանվանական տվյալներին՝ հեղինակը փորձել է պարզել այդ արքայատոհմերի թագադրման վայրի հնարավոր տեղադրությունը: Այն փաստը, որ Տիգրան Մեծը թագադրվել էր ոչ թե իր պապի կառուցած ու նրա անունը կրող մայրաքաղաքում՝ հռչակավոր Արտաշատում, այլ Մեծ Հայքի հարավային ծայրամասում, նշանակում է, այդ վայրը նրա արքայատոհմի համար սրբազան է համարվել: Իսկ այդ վայրը՝ Օլիբերիան, ժամանակին գտնվել է Արմե-Շուբրիա ցեղամիության արևելյան մասում և ունեցել է պատանուներին՝ հավանաբար հենց թագադրման վայրի նշանակություն: Իսկ այդպիսին այն կարող էր լինել դեռևս Արմե-Շուբրիայի թագավորների ժամանակներից: Արմե-Շուբրիայի արևելյան այդ հատվածը՝ Նփրկերտի շրջանը, կոչվել է նաև Մեծ Ծոփք, իսկ Ծոփքի հին (նախազարեհյան) արքայատոհմը Երվանդունի էր: Ուրեմն Օլիբերիան եղել է Արմե-Շուբրիայի թագավորների, Պարույրից սերած

Երվանդունիների (մինչև 189թ.) և Երվանդունիների սերունդ Արտաշիսյանների թագադրման վայրը:

Նախաբան. Ասորեստանյան և ուրարտական աղբյուրներում հիշատակված Արմե-Շուբրիա երկիրը գտնվել է Հայկական լեռնաշխարհի հարավարևմտյան մասում՝ հետագա Մեծ Հայքի Ծովք և Աղձնիք նահանգների տարածքներում: Ասորեստանի և Ուրարտուի թագավորները բազմիցս արշավանքներ են ձեռնարկել դեպի Արմե¹-Շուբրիա²: Այս երկմիասնական կառուցվածքով թագավորությունը, հնդեվրոպական երկվորյակ աստվածությունների (Արևի և Ամպրոպի) մասին պատկերացման համաձայն, եղել է երկվորյակային պաշտամունքի երկիր: Ուստի Ասորեստանի թագավոր Ասարհադդունը, մ.թ.ա. 673թ. նվաճելով այն, փոխարենը ստեղծեց երկու վարչական միավոր, որոնք իրենց կենտրոն բնակավայրերի անուններով կոչվում էին Սրբսու և Kullimmeri³ Ոփում և Քղիմար: Ըստ երևույթին, նրա արևմտյան կեսը՝ հետագա Անգեղտունով, համարվել է Ամպրոպային երկվորյակի տիրույթ, իսկ արևելյան կեսը՝ Նփրկերտով, Արևային երկվորյակի տիրույթ:

1. Անգեղտունը և Օլիբերիան՝ որպես հնագույն հանգստարան և թագադրման վայր

Արևմուտքին է վերաբերում ամպրոպային *Անգեղեայ Տորք*-ի առասպելը և գավառի կենտրոն բերդի *Անգղ* անունը (<անգղ թոչուն)⁴: Արևմուտքի հետ Տորքի կապը հաստատվում է Վաղարշակ թագավորի գործունեության մասին Մովսես Խորենացու հետևյալ հաղորդմամբ. Վաղարակը «ի գաւակէ Պասքամայ, ի Հայկի թոռնէ, Տորք անուն կոչեցեալ... հաստատէ կուսակալ արեւմտից. եւ յերեսացն անպիտանութենէ կոչէ զանուն ազգին Անգեղ տուն»⁵:

Ասորեստանի թագավոր Աշուրբանասպալից հետո (մ.թ.ա. 668-633թթ.) ասորեստանյան արձանագրությունները լռում են Շուբրիայի մասին⁶: Ուրեմն, երկիրը ոտքի էր կանգնել, և երկու մասերը միավորվել էին, հավանաբար, Սկայորդու որդի Պարույրի գլխավորությամբ: Որ Շուբրիան թոթափել էր ասորեստանյան տիրապետությունը, և որ նրա երկու մասերը միավորվել էին, հավաստում է հայկական ավանդությունը: Մրա համաձայն՝ Պարույրը մասնակցել է Ասորեստանի մայրաքաղաք Նինվեի գրավմանը (մ.թ.ա. 612թ.): Հայ ժողովրդի

¹ Арутюнян Н. Биайнили (Урарту), Ер., 1970, стр. 243-246, 249, 346.

² Նույն տեղում, էջ 74-76, 90-91:

³ Саркисян Д. Страна Шубрия, Ер., 1989, с. 52-53, 59-60, 79.

⁴ Կենտրոնի *Անգղ* (*անգղ թոչուն*) անվան համար հմնտ. թագավորական հանգստարաններում անգղերի առկայությունը և նրանց մասնակցությունը խեթերի ու իրանցիների թաղման ձեւերում:

⁵ Մովսիսի Խորենացույ Պատմութիւն Հայոց, Աշխարհաբար թարգմ. և մեկնաբանութ. Ստ. Մալխայանցի (այսուհետև՝ **Մովսես Խորենացի**), Եր., 1981, գիրք Բ, գլուխ Ը:

⁶ Саркисян Д., նշվ. աշխ., էջ 59:

պատմության ակադեմիական հրատարակության 1-ին հատորում ասված է, որ Արմե-Շուրբիայում մ.թ.ա. 652-612թթ. իշխել է ցեղապետ Պարույրը, իսկ Ուրարտուում 6-րդ դարի սկզբներին գահ է բարձրացել Երվանդունի տոհմը: Այնուհետև, Արմե-Շուրբիան և Ուրարտուն միավորվել են և կազմել մի ընդարձակ Հայկական թագավորություն, որը հայերի կողմից կոչվել է Հայք, իսկ օտարների կողմից՝ Արմինա, Արմենիա»⁷:

Ասորեստանի Աշուրնասիրապալ 2-րդ թագավորը (մ.թ.ա. 883-859թթ.) Անգեղտուն գավառի տարածքը հիշատակում է *Ջամբա* անունով⁸, որի ստուգաբանությունը խոսում է նրա «ամպրոպային» բնույթի մասին⁹: Նույնպիսի բնույթի են նաև Շուրբիայի թագավորների և արքայագունների կրած *Նիկ-Թեշուր*, *Լիզի-Թեշուր*, *Շերպի-Թեշուր* անունները՝ իրենց *Թեշուր* բաղադրիչով¹⁰: Տեղին է հիշել, որ Տորքի սերունդները համարված Անգեղտան նախարարական տոհմի ներկայացուցիչները Արշակունյաց դարաշրջանի Մեծ Հայքում զինվորական բարձր պաշտոններ էին զբաղեցնում և, ըստ «Ջօրանամակ»-ի, գլխավորում էին Հայոց բանակի չորս հիմնական մասերից մեկը՝ «*Արևմտյան դռան*» գորամիավորումը¹¹: Ըստ Ագաթանգեղոսի «Հայոց պատմության»՝ Անգեղտան իշխանը կոչվում է մի դեպքում «մեծ իշխանն Անգեղ տան», մեկ այլ դեպքում հիշատակվում չորս բղեշխներից անմիջապես հետո, մյուս իշխաններից առաջինը¹²: Սա խոսում է Տորքի և նրա հիմնադրած տոհմի ռազմական գործառույթների մասին:

Իսկ ովքե՞ր էին Անգեղտան իշխանական տոհմի սերունդները: Արդյո՞ք ընդունված կարծիքի համաձայն՝ Բագրատունիները: Դիմենք Անանուն պատմիչին (Սեբեոս): Ըստ նրա՝ Արամանյակի սերնդից էր Փառնավազը. «Սա ծնաւ զԲագամ և զԲագարատ, և Բագարատ ծնաւ զԲիրատ, և Բիրատ ծնաւ զԱսպատ: Եւ որդիքն Բագարատայ ժառանգեցին զժառանգութիւնս իւրեանց ի կողմանս *արեւմտից*, այս ինքն է Անգեղ տուն. վասն զի կոչեցաւ Բագարատ և Անգեղ, զոր ի ժամանակի յայնմիկ ազգ բարբարոսացն (իմա՛ հեթանոս հայերը – Լ. Պ.) աստուած կոչեցին»¹³: Ինչպէս տեսանք, Անանուն պատմիչը Բագրատունիների

⁷ Հայ ժողովրդի պատմություն (այսուհետև՝ ՀԺՊ), ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., հ. 1-ին, Եր., 1971, էջ 438:

⁸ **Дьяконов И.** Ассиро-вавилонские источники по истории Урарту, «Вестник древней истории», 1951, N 2-4, надп. N23.

⁹ **Պետրոսյան Ս.**, Արամանյակի որդիները և նրանց տիրույթները եռադասության տեսանկյունից, //ՀՀ ԳԱԱ ՇՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ», N 10, Գյումրի, 2008, էջ 30:

¹⁰ **Саркисян Д.** Страна Шубрия, с. 28: **Հնայակյան Ս.**, Վանի թագավորության պետական կրոնը, Եր., 1990, էջ 42-43:

¹¹ **Адонц Н.** Армения в эпоху Юстиниана, Ер., 1971, стр. 251, 285.

¹² **Ագաթանգեղոս**, Հայոց պատմություն, քնն. բնագիրը Գ. Տեր-Մկրտչյանի և Ս. Կանայանցի, աշխարհաբար թարգման. և ծանոթ. Արամ Տեր-Ղևոնդյանի, Եր., 1983, ՃԺԲ, 795, ՃԻԶ, 872:

¹³ Սեբեոսի եպիսկոպոսի պատմություն Հայոց (այսուհետև՝ **Սեբեոս**), Եր., 1939, գլ. Ա, էջ 6-7:

մասին ակնարկ անգամ չի անում: Ըստ այսմ, Մովսես Խորենացու քննադատական խոսքերը ոչ թե Անանունի (կամ նրա աղբյուրի) հասցեին են ուղղված, այլ Բագրատունիներին Անգեղտան իշխանների միջոցով Արամանյակին (և Հայկին) առնչողների: Խորենացին իր մեկենաս Սահակ Բագրատունուն գրում է, թե որոշ անվստահելի մարդիկ սխալ են անում, որ Բագրատունիների թագադիր ցեղը համարում են Հայկից սերած¹⁴: Ստ. Մալխասյանցն այս առթիվ նկատել է տալիս. «Ովքե՞ր են այդ անվստահելի մարդիկ, որոնք Բագրատունյաց ցեղը ծագեցնում էին Հայկից... Փնտրել այդ անվստահելի մարդկանց՝ զուր աշխատություն է: Հայաստանում Խորենացու ապրած ժամանակ, բացի մի երկու տասնյակ մարդկանցից, որոնց անունները մեզ հասել են, ապրում էին էլի ուրիշ շատ մարդիկ, որոնք կարող էին Բագրատունյաց, Հայկի և ուրիշների մասին զանազան բաներ պատմել»¹⁵: Այսպիսով, Անգեղտան իշխանների տոհմաբանությունը անհարկի կերպով վերագրվել է Բագրատունիներին: Ամենայն հավանականությամբ, շփոթի տեղիք է տվել Անգեղտան իշխանական տոհմում Բագրատ անվան առկայությունը:

Անգեղտան իշխանների շարքում երկվորյակ եղբայրների՝ Բագամի և Բագարատի (Անգեղի) գոյությունն արդեն խոսում է տոհմում երկվորյակների պաշտամունքի մասին: Սա հիշեցնում է Երվանդունիների առասպելական նախնիների Երվանդ և Երվազ երկվորյակներին¹⁶: Նրանցից Երվանդը ամպրոպային զինվոր էր, իսկ Երվազը՝ արեգակնային քուրմ¹⁷: Անգեղտան իշխանների տոհմաբանության մեջ երկվորյակների (և սրանց պաշտամունքի) առկայությունը կարծես խոսում է նրանց՝ Երվանդունիների մի ճյուղը լինելու մասին: Ըստ Մ. Խորենացու Երվանդ Սակավակյացը Հայկագուններից էր՝ հիշատակված Վարդգես Մանուկի առասպելում¹⁸: Ուրեմն, Երվանդը Հայկագուն է՝ Սկայորդուց ծնված Պարույրի սերունդ՝ «Որ ի Սկայորդույն Պարույր»¹⁹ Իսկ Տիգրան Երվանդյանի հայրը՝ Քսենոփոնի հիշատակած Հայոց թագավորը²⁰, «իդ դինաստիայի առաջին գահակալը չէր: Նա հիշատակում է իր հորը, որը նրան թողել էր այդ ժառանգությունը»²¹: Երվանդունիները եթե Պարույրի սերունդներից էին, ապա

¹⁴ Մովսես Խորենացի, Ա, իբ:

¹⁵ Նույն տեղում, էջ 471-472, ծան. 75:

¹⁶ Նույն տեղում, Բ, լէ:

¹⁷ Մ. Պետրոսյանը *Երվանդ* անունն առաջացած է համարում հ.-ե. *peru-nt- Ամպրոպի աստծու անունից (հմմտ. Perkunas, Перун, Parjanya և այլ, տե՛ս **Պետրոսյան Մ.**, Դասերը և եռադասության դրսևորումները հին Հայաստանում, Եր., 2006, էջ 337 նաև՝ էջ 429, աղ. Գ):

¹⁸ Մովսես Խորենացի, Բ, կէ:

¹⁹ Մովսես Խորենացի, Ա, իա:

²⁰ Xen. Kyrop., III, 1 (Քսենոփոն, Գյուրոպեդիա, թարգմ. Ս. Կրկյաշարյանի, Եր., 2000, էջ 94-107):

²¹ Քսենոփոն, Գյուրոպեդիա, III, 1, 33, էջ 104:

ժառանգական տիրույթ պետք է ունենային նախկին Արմե-Շուբրիայի տարածքում. Պարույրը Արմե-Շուբրիայից էր: Շուբրիայի թագավորներից սերած Երվանդունի տոհմի նախնական տիրույթն էլ լինելու էր Անգեղտուն գավառը՝ Ամպրոպի աստծու՝ Տորքի պաշտամունքի կենտրոնը: Իսկ Երվանդունիների սերունդ Անգեղտան իշխանները ազգակից պետք է լինեին Ծովք-Կոմագենեի Երվանդունիներին:

Ըստ երևույթին, Ամպրոպային երկվորյակի տիրույթ Անգեղտանը (Արմե-Շուբրիայի արևմտյան մասում) թագավորները թաղվում էին, իսկ Արևային երկվորյակի տիրույթ Նփրկերտում (Արմե-Շուբրիայի արևելյան մասում)՝ թագադրվում: Ըստ այսմ, Երվանդունիները պիտի թագադրվեին Արմե-Շուբրիայի նախկին տարածքի արևելյան մասում, իսկ այդ տարածքը սրբազան էր համարվելու, այսինքն՝ լինելու էր պաշտամունքային որևէ կենտրոն: Ստրաբոնի հաղորդմամբ՝ այդ վայրը կոչվում էր Օլիբերիա: Տիգրան Մեծի նվաճումները նկարագրելուց հետո Ստրաբոնն ավելացնում է. «Այս բոլորով հզորացած՝ Օլիբերիայի մոտ կառուցեց մի քաղաք՝ այս տեղի և Եփրատի կամուրջի միջև, որ կոչեց Տիգրանակերտ»²²: Ըստ Ապիանոսի՝ Տիգրան Մեծն այնտեղ է թագադրվել, որտեղ հետագայում կառուցել է Տիգրանակերտը²³: Փաստորեն Տիգրան Մեծը թագադրվել էր ոչ թե իր պապի կառուցած մայրաքաղաք և պապի անունը կրող հռչակավոր Արտաշատում, այլ Մեծ Հայքի ծայրամասում: Այդ ծայրամասը՝ Նփրկերտի շրջանը, կոչվել է նաև Մեծ Ծովք, իսկ Ծովքի հին (նախազարեհյան) արքայատոհմը ևս Երվանդունի էր:

Գ. Սարգսյանը ճիշտ է նկատում. «Թագադրման վայրը չէր կարող որևէ պատահական աշխարհագրական կետ լինել, այլ կապված պիտի լիներ հայ ժողովրդի կամ թագավորական դինաստիայի ինչ-որ հին ավանդությունների հետ»²⁴: Այդուհանդերձ, նա ենթադրում է, որ Տիգրան Մեծը Անգեղտանն է թագադրվել, որը Արտաշիսյան արքայատոհմի հանգստարանն է եղել²⁵: Գ. Սարգսյանի տեսակետն ընդունելի է մասնակիորեն. Անգեղտունը սրբավայր եղել է, բայց թագադրման վայր՝ ամենայն հավանականությամբ՝ ոչ: Փավստոս Բուզանդի այն վկայությունը, թե Անգեղտան ամրոցում և Դարանաղի գավառի Անի ամրոցում գտնվել են Արշակունի թագավորների հանգստարանները²⁶, Գ. Սարգսյանը մեկնաբանում է այսպես. «Անգեղում թաղված թագավորների անունները անհայտ են

²² Strabo, XI, 14, 15 (Ստրաբոն, Քաղեց և թարգմանեց Հ. Աճառյան, Եր., 1940, էջ 67):

²³ Appian., Mithr., 67 <http://ancientrome.ru/antlittr/t.htm?a=1467012000> (հասանելի է 05.07.2020). (Մանանդյան Հ., Քննական տեսություն հայ ժողովրդի պատմության, Եր., 1944, էջ 137):

²⁴ Սարգսյան Գ., Հելլենիստական դարաշրջանի Հայաստանը և Մովսես Խորենացին, Եր., 1966, էջ 64:

²⁵ Նույն տեղում, էջ 64:

²⁶ Փավստոս Բուզանդ, Պատմություն Հայոց, թարգմ., ներած. և ծան. Ստ. Մալխասյանցի (այսուհետև՝ Փավստոս Բուզանդ), Եր., 1968, Գ, իդ:

մնում, իսկ Անիում... թաղված էին բոլոր հայ Արշակունիները, սկսած թերևս հենց Տրդատ Ա-ից... Իսկ ովքե՞ր են թաղված եղել Անգեղում: Փավստոսի պնդմամբ՝ դարձյալ Արշակունիները: Վերջինս, սակայն, պետք չէ բառացիորեն հասկանալ: Անանունի և Խորենացու տվյալները պարզ ցույց են տալիս, որ ուշ շրջանի հայ պատմական ավանդությունը Հայկյաններից հետո ուրիշ հայկական թագավորական դինաստիա, բացի Արշակունիներից, չի ճանաչել, և սրանց մեջ ներմուծել է նաև Արտաշիսյաններին...»²⁷: Մերուժան Արծրունու գլխավորած պարսից զորքի վայրագությունները նկարագրելիս Փավստոս Բուզանդն ասում է. «Եւ գային պահ արկանէին շուրջ զԱնգեղ զամուր բերդան, որ է յԱնգեղ տանն գաւառին. Զի անդ էին բազում Հայոց թագաւորացն գերեզմանք շիրմացն արանցն Արշակունեաց. Բազում գանձք մթերեալ մնացեալ կային *ի նախնեացն ի հնոց ժամանակաց հետէ*: Չուան պահ արկին գրերդան. Ապա իբրեւ ոչ կարէին առնուլ վասն ամրութեան տեղոյն, թողուին և գնային»:²⁸ Ասվածի համաձայն՝ Փավստոս Բուզանդը Անիում թաղված Արշակունիներին անվանում է «հայոց առաջին թագավորներ», Անգղում թաղվածների առնչությամբ հիշատակում է «նախնիներ»: Այս տարբերությունը նկատի առնելով՝ նշանավոր գիտնականը գտնում է, որ Անգեղում թաղված պետք է լինեին Արտաշիսյան դինաստիայի թագավորները. որոնք «իրականում ավելի հին էին»²⁹: Բայց չէ՞ որ Երվանդունիները առավել ևս հին էին: Ուրեմն, Անգեղտունը եղել է նախ Արմե-Շուրբիայի, ապա՝ նրանց սերունդ Երվանդունիների և վերջիններիս սերունդ համարված Արտաշիսյանների հանգստարանը: Իսկ նրանք բոլորը թագադրվել են Օլիբերիայում:

2. Օլիբերիայի հետագա կարգավիճակը

Օլիբերիան ի սկզբանե Արտաշիսյաններին չի պատկանել, թեպետև նրանց նախնիները նույնպես թագադրվել են այստեղ (հմմտ. ուրարտական թագավորների՝ Մուծածիրում թագադրվելը): Այն Արտաշես 1-ինն էր վերցրել հին տերերից՝ Բագրատունիներից, դարձրել արքունի տիրույթ, իսկ փոխարենը, համաձայն Մովսես Խորենացու, իր դայակ Սմբատ Բագրատունուն տվել Սելևկյան Ասորիքից նվաճած Տմորիք//Կորդոքիքը³⁰, որի կենտրոնը Ալկի ամրոցն էր³¹: Արտաշեսի Արտավազդ որդու դավերի մասին Խորենացին հաղորդում է. «Իսկ Սմբատայ տեղի տուեալ գնաց զկողմամբք Ասորեստանի, իւրովք կամօք թողլով

²⁷ Մարգարյան Գ., Հելլենիստական դարաշրջանի, էջ 63:

²⁸ Փավստոսի Բիզանդացու Պատմություն Հայոց, Բնագիրը Ք.Պատկանյանի (այսուհետև՝ Բիզանդ), Եր., 1987, Դ, իդ:

²⁹ Մարգարյան Գ., նշվ. աշխ., էջ 64:

³⁰ Մովսես Խորենացի, Բ, ծգ:

³¹ Երեմյան Ս. Տ., Հայաստանը ըստ «Աշխարհացոյց»-ի (այսուհետև՝ Աշխարհացոյց), Եր., 1963, էջ 32:

գիշխանութիւն զօրացն Հայոց, ընդ որ խանդայրն Արտաւազդ: Հրամանաւ Արտաշիսի բնակէ ի Տնորիս, որ այժմ կոչի Կորդրիք, ի յԱլկի նստուցեալ զբազմութիւն գերայն. Քանզի էր ի ծերութեան կին արարեալ յասորեստանեաց հուպ յայն կողմանս, զոր յոյժ սիրեաց, վասն այնորիկ եւ զնորին կողմամբք բնակեցաւ»³²: Դրանք ժողովրդական բանահյուսության մեջ հորինված պատճառներն են: Կարևորն այն է, որ Սմբատ Բագրատունին՝ Արտաշեսի դայակը³³ և բարերարը, ոչ թե իր կամքով է հաստատվել Տնորիքում, այլ «հրամանաւ Արտաշիսի»: Այստեղ նա կառուցել է Սմբատաբերդը և հիմնադիրը դարձել Բագրատունիների *Սամբատայ էթնոս*՝ «ազգ Սամբատայ» կոչված ճյուղի:³⁴ Այս առթիվ Գ. Սարգսյանը գրում է. «Հավանորեն քաջ գիտենալով, որ Տնորիքը երբեք Բագրատունյաց տոհմին չի պատկանել, Խորենացին անհրաժեշտ է գտել հատուկ հիմնավորում տալ Սմբատի այնտեղ բնակվելուն»³⁵: Այո՛, Խորենացին փորձել է բացատրել Սմբատի հայտնվելը Ալկիում: Բայց, որ Տնորիքը՝ Սմբատից սկսած Բագրատունյաց տոհմին պատկանել է, փաստում են «ազգ Սամբատայ» տոհմանունը և *Սմբատաբերդ* տեղանունը: Իսկ վերջինիս գոյությունը Խորենացին չիմանալ չէր կարող, երբ գիտեր, որ Կորդրիքը նախկինում Տնորիք է կոչվել. «բնակէ ի Տնորիս, որ այժմ կոչի Կորդրիք»:³⁶

Ճիշտ է, Արտաշես 1-ինը Օլիբերիան դարձրել էր արքունի տիրույթ, բայց այստեղ պահպանել էր Բագրատունիների՝ հայոց թագավորներին թագադրելու իրավունքը: Ըստ այսմ, հասկանալի է, թե ինչու էր Տիգրան Մեծը թագադրման վայր ընտրել հենց Մեծ Հայքի այդ ծայրամասը: Այստեղ էլ Բագրատունիների նախնիները թագադրում էին նախ Շուրբիայի (Արմե - Շուրբիա), ապա Հայոց թագավորներին, որոնք Պարույրի՝ Երվանդունի սերունդներն էին: Այստեղ հետագայում թագադրվում էին Ծոփքի թագավորները, երբ Օլիբերիան մասն էր կազմում Ծոփքի թագավորության և կոչվում էր Մեծ Ծոփք: Խոսքը մինչև Սելևկյան նվաճումն ու մինչև Զարեհի՝ այստեղ կառավարիչ կարգելու մասին է (վերջինս Երվանդունի տոհմից չէր):

Անգեղատունը «160 թ. մոտերքը Ծոփքի Արկաթիաս Երվանդունի թագավորը իլեց այս գավառը Մեծ Հայքից և միացնելով Ծոփքին՝ դարձրեց իր թագավորության կենտրոնը. Անգղը վերանվանվեց Արկաթիակերտ (*Ἀραθιόκερτα*) և

³² Մովսէս Խորենացի, Բ, ծգ:

³³ Նույն տեղում, Բ, լէ; Բ, խէ:

³⁴ ՀԺՊ, հ. 1-ին, էջ 747:

³⁵ Սարգսյան Գ., նշվ. աշխ., էջ 170-171:

³⁶ Մովսէս Խորենացի, Բ, ծգ:

հռչակվեց իբրև մայրաքաղաք, իսկ գավառը կոչվեց նաև *Մեծ Օռնիք*³⁷: Անգեղտունը իր ժառանգական տերերից բռնագրավել և արքունի տիրույթ էր դարձրել, հավանաբար, Տիրան թագավորը (338-350թթ.), որը և կառավարիչ էր այստեղ դրել ներքինի Դրաստամատին³⁸: «Յաղագս Անգեղ տանն» գլխում Մուշեղ Մամիկոնյանի համար Բուզանդը գրում է. «Հարկաներ եւ յԱնգեղ տունն զբազումս, եւ հաներ ընդ սուր: Բայց աշխարհն զի ոստան արքունի լեալ էր վաղ, բնակիչք գաւառին և ինքեանք կային ի հարկի ծառայութեան»³⁹: Նկատի առնենք, որ Տիրանի կառավարման տարիներին էին կոտորվել Ռշտունի և Արծրունի նախարարական տոհմերը⁴⁰:

Հայտնի է, որ նախապես թագադրման արարողակարգը քրմապետի առանձնաշնորհումն էր: Բագրատունյաց նախնու՝ նաև քուրմ լինելու մասին է խոսում Խորենացու՝ նրան տված բնութագիրը՝ «առնն զօրաւորի եւ իմաստնոյ»⁴¹, նաև թագադիր լինելու հանգամանքը: Նույնը պարզվում է Անանուն պատմիչի որակումից, որը Բագարատ Փառազյանին կոչում է «եւ հայր արքայի, և եղբայր»⁴² և միաժամանակ համարում է թագադիր⁴³: Փավստոս Բուզանդը ևս Բագրատունիների համար գրում է. «որ թագաւորքն թագակապքն լեալ էին ի բնէ ազգին թագաւորութեանն Արշակունոյ»⁴⁴:

Անկախ այն բանից՝ Արտաշիսյանները Երվանդունիների հետնորդներն էին հայրակա՞ն գծով (ըստ Անանուն պատմիչի և «Քարթլիս ցխովրեբա»-ի)⁴⁵, թե՞ մայրական, նրանց արքայատոհմի հիմնադիր Արտաշես 1-ինը իր անունից դրված սահմանաքարերի արամեական արձանագրություններում իրեն Երվանդական (RWNDKN)/Երվանդունի էր կոչում: Պարզ է, որ այդ տեսակետին էր լինելու նաև նրա թոռը՝ Տիգրան Մեծը, որը թագադրվել էր Օլիբերիայում: Ըստ երևույթին թագադրվել էր այն Բագադատեսի (Բագարատ) ձեռքով, որը հետագայում նրա կողմից նշանակվեց Ասորիքի կառավարիչ: Որ Երվանդունիների թագադիրները ևս Բագրատունիներն են եղել, վկայում է Մովսես Խորենացին, երբ ասում է, որ Երվանդ Վերջինը թագավորեց «առանց արանց յազգէն Բագրատունեաց լինել թագադիր»⁴⁶:

³⁷ Աշխարհացոյց, էջ 35:

³⁸ Փավստոս Բուզանդ, Ե, է:

³⁹ Նույնը:

⁴⁰ Նույն տեղում, Գ, ժը:

⁴¹ Մովսես Խորենացի, Բ, գ:

⁴² Մեքեո, գլ. Բ, էջ 10:

⁴³ Նույն տեղում, գլ. Ա, էջ 9:

⁴⁴ Բիւզանդ, Ե, իւդ:

⁴⁵ Մեքեո, գլ. Բ, էջ 11: Картлис цховреба (История Грузии), Тб., 2008, стр. 31.

⁴⁶ Մովսես Խորենացի, Բ, լէ:

Եզրահանգում. Արմե-Շուբրիա երկմիասնական կառուցվածքով թագավորության արևմտյան կեսը՝ հետագա Անգեղտուն գավառով, եղել է Արմե-Շուբրիայի թագավորների, նրանց հաջորդ՝ Երվանդունիների (մինչև 189թ.) և Երվանդունիների սերունդ Արտաշիսյանների թագավորական հանգստարանը: Իսկ արևելյան կեսը՝ Նփրկերտով, եղել է նրանց բոլորի թագադրման վայրը: Թագադրումը կատարում էին տեղի Բագրատունի իշխանական տոհմի ներկայացուցիչները: Պատահական չէր, որ Տիգրան Մեծը իր թագադրման վայր ընտրել էր ոչ թե իր պապի կառուցած և պապի անունը կրող հանրահայտ մայրաքաղաք Արտաշատը, այլ Մեծ Հայքի հարավարևմտյան այս ծայրամասը:

О ВОЗМОЖНОМ МЕСТЕ КОРОНАЦИИ ЕРВАНДИДСКИХ ЦАРЕЙ

Петросян Л. С.

Ключевые слова: *Арме-Шубрия, Ангехтун, Олиберия, коронаваться, усыпальница, Ервандиды, Арташесиды, бог Грома, бог Солнца, близнецы.*

Западная половина двуединого царства Арме-Шубрия, с дальнейшей провинцией Ангетхун, была царской гробницей Арме-Шубрии, их последпотомков Ервандидов (до 189 г.) и преемников последних - Арташесидов. А восточная половина, с центром Нпкерт, была местом коронавания всех их. Коронацию проводили представители местной династии Багратуни. Не случайно Тигран Великий выбрал место своей коронации на юго-западе Великой Армении – в Олиберии, а не знаменитую столицу Арташат, построенную и названную его дедом Арташесом.

ABOUT THE PLACE OF THE CORONATION ERVANDID KINGS

Petrosyan L. S.

Key words: *Arme-Shubria, Angeghtun, Oliberia, coronation, cemetery, Ervandids, Artashesids, Thunder-god, Sun-god, twins.*

The western half of the two-part kingdom of Arme-Shubria, with the further province of Angeghtun, was the royal cemetery of Arme-Shubria, their ensuing Yervandids (until 189) and the successors of the Yervandids - Artashesids. And the eastern half, with the center of Nprkert, was the place of the coronation of all of them. The coronation was carried out by representatives of the indigenous Bagratuni dynasty. It is no accident that Tigran the Great chose his place of coronation the south-western part of Great Armenia and not the famous capital Artashat, built by his grandfather Artashes.

References

1. **Arutyunjan N.** Biajnili (Urartu), Yerevan., 1970 (**In Russian**).
2. **Sarkisjan D.** Strana Shubria, Yerevan., 1989 (**In Russian**).
3. **Movsisi Xorenacvov** Patmut'yun Hayoc, Yerevan, 1981 (**In Armenian**).
4. Hay zh'oghovrdi patmut'yun, HSSH GA hrat., Yerevan, 1971, h. 1 (**In Armenian**).
5. **Djakonov I.** Assiro-vavilonskiye istochniki po istorii Urartu, «Vestnik drjevnej istorii», 1951, N 2-4 (**In Russian**).
6. **Petrosyan S.** Aramanyaki vordinerə yev nranc tiruyt'nerə erradasut'yan tesankyunic, //HH GAA SHHH kentroni «Gitakan ash'xatut'yunner», N 10, 2007 (**In Armenian**).
7. **Hmayakyan S.** Vani t'agavorut'yan petakan kronə, Yerevan, 1990 (**In Armenian**).
8. **Adonc N.** Armenia v epoxu Justiniana, Yerevan, 1970 (**In Russian**).
9. **Agatangeghos,** Hayoc patmut'yun, Yerevan, 1983 (**In Armenian**).
10. **Sebeosi** episkoposi patmut'yun Hayoc, Yerevan, 1939 (**In Armenian**).
11. **Petrosyan S.** Daserə yev erradasut'yan drsevorunnerə hin Hayastanum, Yerevan, 2006 (**In Armenian**).
12. **Qsenop'on,** Kyuropedia, t'argm. S. Krkyasharyani, Yerevan, 2000 (**In Armenian**).
13. **Strabo,** Qaghec yev t'argmanec H. Ach'arryan, Yerevan, 1940 (**In Armenian**).
14. **Appian.** Mitridates, <http://ancientrome.ru/antlitr/t.htm?a=1467012000> (**In Russian**)
15. **Sargsyan G.** Hellenistakan darashrjani Hayastanə yev Movses Xorenacin, Yerevan, 1966 (**In Armenian**).
16. **P'avstosi Byuzandacvov** Patmut'yun Hayoc, bnagirə Q. Patkanyani, Yerevan, 1987 (**In Armenian**).
17. **P'avstos Byuzandaci** Patmut'yun hayoc, t'argm. yev nerats. St.Malkhasyanci, Yerevan, 1968 (**In Armenian**).
18. **Yeremyan S.** Hayastanə əst «Ashxarhacoyc»-i, Yerevan, 1963 (**In Armenian**).

Ընդունվել է՝ 24. 08. 2020

Գրախոսվել է՝ 05.10. 2020

Հանձնվել է տպ.՝ 20. 11. 2020

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Լուսինե ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ՝ պատմական գիտությունների թեկնածու,
ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոնի
գիտաշխատող, էլ. հասցե՝ vahe1996@mail.ru